Begrazing Gorsselse heide

Effecten op de ontwikkeling van het landschap in beeld gebracht

Colofon

Auteurs: Fokko Erhart & Piet Schermerhorn
Uitgave: GRAZER Advies, Arnhem
Datum: 3 november 2026 – definitief
Foto's: ©Fokko Erhart/wildernisfoto.nl

Samenvatting

De Gorsselse heide heeft de afgelopen vijftien jaar een duidelijke ontwikkeling doorgemaakt. Rond 1800 besloeg het heidegebied nog ongeveer 5.000 hectare, maar in 2009 was daarvan nog slechts ongeveer 30 hectare over. Bovendien was ongeveer 70% van de heide vergrast met pijpenstrootje en waren de karakteristieke overgangen tussen verschillende heide- en vegetatietypen grotendeels verdwenen. Verdroging, verzuring en verbossing waren belangrijke oorzaken van deze achteruitgang.
Om het heidelandschap te herstellen, is vanaf 2011 gewerkt aan verbetering van de waterhuishouding, het verwijderen van bos en het opnieuw instellen van begrazing. In 2017 waren de belangrijkste herstelwerkzaamheden afgerond. Daarbij is ongeveer 15 hectare bos verwijderd en de bosbodem afgeplagd. Het oppervlak open heide is hierdoor toegenomen tot ongeveer 50 hectare.
Sinds 2011 wordt de heide jaarlijks gedurende een deel van het groeiseizoen begraasd door runderen. De omvang van het begrazingsgebied is geleidelijk uitgebreid tot 35 hectare. Eerst werden Blonde d'Aquitaine-runderen ingezet; sinds 2025 wordt gebruikgemaakt van Dexter-runderen.
Het veldbezoek van 1 september 2026 laat zien dat de combinatie van herstelmaatregelen en begrazing duidelijke resultaten heeft opgeleverd. De vergrassing met pijpenstrootje en bochtige smele is grotendeels verdwenen. Het begrazingsgebied blijft grotendeels open doordat de runderen bosopslag eten. Daarnaast hebben karakteristieke plantensoorten zoals klokjesgentiaan, heidekartelblad en stekelbrem zich uitgebreid. Ook de gagelstruwelen worden door de runderen ontzien en breiden zich uit. Opvallend is dat de heide ondanks het zeer droge en warme jaar vitaal is en volop in bloei staat.
De huidige begrazing draagt daarmee belangrijk bij aan het in stand houden van het herstelde heidelandschap. De runderen beperken de ontwikkeling van bosopslag en helpen de openheid te behouden. Daarbij is begrazing niet de enige bepalende factor: de effecten hangen samen met de ontwikkeling van de vegetatie en de omstandigheden in het gebied.
De Gorsselse heide verkeert ruim tien jaar na de start van het herstel in een duidelijk betere uitgangssituatie dan voorheen. De belangrijkste opgave voor de komende jaren is om deze ontwikkeling vast te houden. Dat vraagt om gerichte voortzetting van het begrazingsbeheer, het blijven volgen van de vegetatieontwikkeling en het zo nodig bijsturen of uitbreiden van de begrazing naar andere delen van het terrein.

Inhoudsopgave

SAMENVATTING 1
INLEIDING 2
1. GEBIEDSBESCHRIJVING 3
2. BESCHRIJVING BEGRAZING 3
3. GEVOLGEN VAN DE BEGRAZING 4
4. CONCLUSIE 9
LITERATUUR 9
WAT DOET GRAZER ADVIES? 10

Inleiding

Dit verslag beschrijft de bevindingen van het veldbezoek aan de Gorsselse heide op 1 september 2026 (foto 1). Het doel van dit bezoek was om de landschappelijke ontwikkelingen na de kap van 15 hectare bos te beoordelen en te kijken naar de gevolgen van het gevoerde begrazingsbeheer. Het bezoek sluit aan op eerdere veldbezoeken op 7 augustus 2018 en 28 augustus 2020 (Erhart & Schermerhorn 2018; Erhart & Schermerhorn 2020).

In het verslag wordt eerst kort ingegaan op de ontwikkeling van de Gorsselse heide en de maatregelen die sinds 2011 zijn uitgevoerd om het heidelandschap te herstellen. Vervolgens wordt de ontwikkeling van het begrazingsbeheer beschreven, met aandacht voor de omvang van het begrazingsgebied, de ingezette runderen en de ontwikkeling van de begrazingsintensiteit. Daarna wordt beschreven hoe de vegetatie en de bosopslag zich hebben ontwikkeld en welke invloed de begrazing hierop heeft. Daarbij is vooral gekeken naar het terugdringen van de vergrassing, het openhouden van het heidegebied en het behoud en de ontwikkeling van karakteristieke heidevegetaties. Op basis van het veldbezoek wordt ten slotte de huidige toestand van de Gorsselse heide beschreven en wordt deze in perspectief geplaatst van de ontwikkelingen die het gebied de afgelopen jaren heeft doorgemaakt.

Foto 1. Gorsselse heide vanaf het uitkijkpunt aan de zuidkant (foto: 1 september 2026).

1. Gebiedsbeschrijving

Het natuurgebied Gorsselse heide is momenteel ongeveer 100 hectare groot, daarvan is nu ongeveer 50 hectare open heideveld is. Dit heideveld is was rond 1800 vele malen groter en besloeg toen om en nabij 5.000 hectare. Gaandeweg is dit grootschalige heideveld verdwenen en in 2009 was daar amper 30 hectare van over.
De achteruitgang van de heide kwam niet alleen tot uiting in het verdwijnen van de landschappelijke openheid. Ook bleek ongeveer 70% van de heide te zijn vergrast met pijpenstrootje. Daarnaast waren de karakteristieke overgangen tussen droge heide, heischraal grasland, natte heide, gagelstruwelen en blauwgrasland grotendeels verdwenen. Verdroging en verzuring waren de belangrijkste oorzaken van deze achteruitgang. De verdroging werd vooral veroorzaakt door de interne ontwatering, maar daarnaast heeft de toenemende verbossing de verdroging versterkt, omdat bos meer water verdampt dan lage heidevegetatie.

Vanwege het beëindigen van de 'Koude Oorlog' werd de Gorsselse heide in die tijd als militair oefenterrein overbodig. Onderdeel van de verkoopakte was een Natuurherstelplan. De kern van dit natuurherstelplan was het herstellen van de waterhuishouding en het verkleinen van het areaal bos. Gevolgd door een periodiek begrazingsbeheer met schaap en rund, waardoor de heide open gehouden diende te worden (Smeenge & Jansen 2012).
De werkzaamheden van dit plan zijn in 2014 van start gegaan en in oktober 2017 afgerond. Het open karakter van de heide is daarmee deels hersteld door het weghalen van ongeveer 15 hectare bos en afplaggen van de bosbodem.

2. Beschrijving begrazing

De begrazing op de Gorsselse heide vindt plaats in de vorm van de zogenaamde drukbegrazing. Jaarlijks worden in juni een aantal runderen naar het gebied gebracht en zijn ze, afhankelijk van de voedsel beschikbaarheid of de conditie van de runderen, tussen half september en eind oktober weggehaald.
Een proef met deze vorm van drukbegrazing is gestart op 5 hectare in 2011. Een jaar later is het begrazingsgebied in de loop van het jaar uitgebreid met 9 hectare, waardoor het totale oppervlakte steeg naar 14 hectare. In 2016 is een begrazingsadvies geschreven (Erhart 2026), waarna het oppervlakte van het begrazingsgebied is uitgebreid naar 35 hectare in 2017.

In de periode 2011 tot en met 2016 werden er ongeveer 10 runderen ingezet. Uitgaande van een gewicht van ongeveer 900 kg per Blonde d' Aquitaine koe komt dat uit op een begrazingsintensiteit van ongeveer 13,8 GVE[1]. In de periode 2017 tot en met 2020 werden er ongeveer 20 koeien ingezet (16-23), wat overeenkomt met ongeveer 27,5 GVE. Dit jaar hebben liepen er 38 Dexter-runderen, waarvan ongeveer de helft volwassen koeien waren en de andere helft pinken. Uitgaande van ongeveer 300 kg voor een koe en 140 kg voor een pink. Komt dat uit op ongeveer 12,9 GVE (tabel 1).

Eerst werden Blonde d' Aquitaine-runderen gebruikt en vanaf 2025 worden Dexter-runderen ingezet.
Tabel 1. Begrazingsintensiteit.

[1] GVE = Groot Vee Eenheid is vergelijkbaar met een melkkoe van 650 kg (Carp-Van Dijke, Velthuis & Penterman 2016).

Periode	Aantal rund	Hectare	Kg/rund	GVE	GVE/ha
2011 - 2016	10	14	900	13,8	1,5
2017-2020	20	35	900	27,5	0,8
2021-2024	?	35	900	?	?
2025	26	35	220	8,8	0,25
2026	38	35	220	12,9	0,37

3. Gevolgen van de begrazing

Onder invloed van de begrazing hebben zich een aantal ontwikkelingen voor gedaan op de Gorsselse heide in de afgelopen 15 jaar.

1. De vergrassing van de heide met pijpenstrootje en bochtige smele is grotendeels verdwenen. Dit is met name goed te zien in de zuidwestelijke deel van de heide (foto's 2a en 2b).

2. Het oppervlakte van de heide is toegenomen door het verwijderen van het bos en het afplaggen van de bosbodem (foto 3a, 3b en 4a en 4b). De exclosure aan de westkant van de heide (daar waar in 2026 het bos verwijderd is) laat goed het effect van het beheer zien. Binnen de omheining staat het inmiddels vol met opslag van grove den en af en toe een berk.

3. Het begrazingsgebied wordt open gehouden doordat bosopslag door de runderen gegeten wordt (foto 5). De runderen zijn wel selectief in de soorten die ze eten. Bijvoorbeeld heeft vuilboom de voorkeur, maar grove dennen en berken blijven her en der wel staan. De Dexter-koeien lijken nog niet ontdekt te hebben de grove den eetbaar is. Met name op de stukken waar het bos verwijderd is wordt bosopslag nog aanvullend handmatig of mechanisch verwijderd worden.

4. Plantensoorten als Klokjesgentiaan, Heide kartelblad, en Stekelbrem worden niet begraast en zijn toegenomen. De gagelstruwelen worden ontzien door de runderen en breiden zich zelfs uit.

5. Ondanks een zeer droog en warm jaar is de heide hier volop in bloei en vitaal (foto 6). Elders in Nederland zijn daarentegen grote delen van de heide verdord.

Foto 2a. Beeld van de sterk vergraste heide in 2016

.

Foto2b. In 2026 is het grootste deel van de vergrassing verdwenen door de begrazing.

Foto 3a. In 2017 is 15 hectare bos gekapt en is de bosbodem afgeplagd

Foto 3b. In 2026 is voormalige kale bosbodem begroeid geraakt met heide.

Foto 4a. Gekapte bos en gepachte bosbodem in 2017 aan de westkant van de heide.

Foto 4b. Westkant van de heide, waar in 2027 het bos gekapt is, met exclosure die vol staat met opslag van grove den in 2026.

Foto 5. Het begrazingsgebied wordt grotendeels open gehouden doordat bosopslag door de runderen wordt gegeten (foto: 28 augustus 2020).

Foto 6. Ondanks een droog en extreem warm jaar is de heide hier volop in bloei en vitaal.

4. Conclusie

De ontwikkeling van de Gorsselse heide laat zien dat de combinatie van herstel van de hydrologie, het verwijderen van bos en gerichte begrazing duidelijk effect heeft. Sinds de herstelmaatregelen is het open heidelandschap toegenomen, is de sterke vergrassing met pijpenstrootje en bochtige smele grotendeels teruggedrongen en hebben karakteristieke heidevegetaties zich weten uit te breiden.

De huidige begrazing met runderen draagt bij aan het openhouden van het gebied door de ontwikkeling van bosopslag en andere houtige vegetatie te beperken. De begrazing lijkt daarmee een belangrijke rol te spelen in het in stand houden van de herstelde heide. Tegelijkertijd laat het veldbezoek zien dat de effecten van begrazing sterk samenhangen met de ontwikkeling van de vegetatie en de omstandigheden in het gebied. Het is daarom van belang de begrazing gericht te blijven inzetten en de ontwikkeling van de vegetatie en bosopslag te blijven volgen.

De Gorsselse heide verkeert daarmee, ruim tien jaar na de start van het herstel, in een duidelijk betere uitgangssituatie dan voorheen. De belangrijkste opgave voor de komende jaren is om deze ontwikkeling vast te houden en waar nodig met het begrazingsbeheer bij te sturen of uit te bereiden naar andere delen van het terrein.

Literatuur

Erhart, F. (2016). Begrazingsadvies Gorsselse Heide. FREE Nature, Arnhem. https://grazer-advies.nl/wp-content/uploads/2019/11/20161103-Begrazingsadvies-Gorsselse-Heide_ingekort.pdf

Erhart, F. & Schermerhorn, P. (2018). Verslag bezoek Gorsselse heide. GRAZER Advies, Arnhem. https://grazer-advies.nl/wp-content/uploads/2019/11/20180814-Verslag-bezoek-Gorsselse-heide_small.pdf

Erhart, F. & Schermerhorn, P. (2020). Verslag bezoek Gorsselse heide. GRAZER Advies, Arnhem. https://grazer-advies.nl/wp-content/uploads/2020/09/20200923-Verslag-bezoek-Gorsselse-heide-1.pdf

Smeenge, H. & Jansen, A. (2012). Gorsselse Heide, verkocht wegens vrede. De Levende Natuur, 113(2), 49-55. https://natuurtijdschriften.nl/pub/580372/DLN2012113002003.pdf

Carp-Van Dijke S., Velthuis A.G. & Penterman P. (2016). Wat weegt de melkkoe anno 2016. Herkauwer mei: 18-19.

Wat doet GRAZER Advies?

GRAZER Advies is het adviesbureau van Fokko Erhart, dat onafhankelijk advies geeft op het gebied van visievorming, inrichting en beheer, inclusief voorlichting. Het adviesbureau adviseert over verschillende landschappen, variërend van natte uiterwaarden tot droge heidegebieden, zowel in Nederland als daarbuiten.
Met 25 jaar ervaring in het beheer van en de voorlichting van grote grazers, opgedaan bij FREE Nature (voortgekomen uit ARK Natuurontwikkeling), beschikt GRAZER Advies over een brede praktijkkennis. Fokko heeft het grootste deel van zijn ervaring opgedaan in de uiterwaarden van de Gelderse Poort, daarnaast heeft hij ook tal van andere projecten begeleid in Nederland. Ook heeft Fokko aan de basis gestaan van begrazingsprojecten in de Bulgaarse Oostelijke Rodopen (nu onderdeel van Rewilding Europe). Deze uitgebreide praktijkervaring heeft sinds 2010 geresulteerd in diverse opdrachten, verschillende publicaties, waaronder het in 2024 verschenen boek 'Begrazing in Nederlandse en Vlaamse natuurgebieden'. Verder geeft Fokkoregelmatig lezingen, waarvoor hij ook op aanvraag te boeken is.

GRAZER Advies
Lippe Biesterfeldstraat 29-1
6824 LK Arnhem
T: +31(0)26-785 1080
E: fokko.grazer@telfort.nl
W: www.grazer-advies.nl